

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורכים: איתמר רדאי ואריק רודניצקי

גיליון מס' 5, מאי 2015

תוכן העניינים

2	דבר העורכים.....
3	אריק רודניצקי / ניתוח תוצאות הבחירות לכנסת ה-20 בקרב הערבים בישראל ..
3	מבוא.....
3	תוצאות הבחירות.....
9	הרשימה המשותפת והשפעתה על דפוסי ההצבעה בציבור הערבי.....
10	הצבעת הערבים בערים המעורבות.....
12	סיכום.....
	עזיז חידר / הרשימה המשותפת בבחירות 2015: כינונה, מצעה והאתגרים
13	העומדים בפניה.....
13	כינון הרשימה.....
14	נימוקי המפלגות להקמת הרשימה.....
14	מצעה של הרשימה המשותפת.....
15	מעורבות חיצונית גלויה.....
15	אתגרי הרשימה והישגיה.....
	עבד אל-והאב חבאיב / הרשימה המשותפת: טקטיקה של בחירות או
17	אסטרטגיה?.....
19	שלומי דסקל / מנהיג בעל חזון? אימן עודה והזירה הפוליטית הערבית בישראל

דבר העורכים

חלפו מעט יותר מחודשיים מאז נערכו הבחירות לכנסת ה-20. גיליון זה של **ביאן** מוקדש לניתוח תוצאות הבחירות בקרב הציבור הערבי והשלכותיהן על הפוליטיקה הערבית בישראל. הזמן שחלף מאז נערכו הבחירות אפשר לנו להתבונן במבט מעמיק בתוצאות הבחירות הסופיות כפי שהתפרסמו מטעם ועדת הבחירות המרכזית. הזמן שחלף מאפשר גם להעריך – אמנם הערכה ראשונית – את התנהלותם של הרשימה המשותפת ושל העומד בראשה, אימן עודה, ביום שאחרי הבחירות.

הגיליון שלפנינו כולל ארבעה מאמרים. המאמר של אריק רודניצקי מביא ניתוח של תוצאות הבחירות לכנסת בקרב הציבור הערבי בישראל. שני מאמרים, האחד של עזיז חידר והאחר של עבד אל-והאב חבאביב, מעריכים את ראשית דרכה של הרשימה המשותפת בכנסת החדשה. חותם את הגיליון המאמר של שלומי דסקל המתמקד בתפקודו של אימן עודה, ראש הרשימה המשותפת.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, בשיתוף עם התכנית לחקר הציבור הערבי בישראל הפועלת בסיוע תרומה של קרן ניובאוור מפילדלפיה במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי:

ד"ר איתמר רדאי (מנהל אקדמי)

טלפון 03-6406438

פקס 03-6406046

דוא"ל itamar.radai@nyu.edu

אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

דוא"ל arabpol@post.tau.ac.il

- אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר: www.dayan.org/kap

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2015. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

העורכים

אריק רודניצקי* / ניתוח תוצאות הבחירות לכנסת ה-20 בקרב הערבים בישראל

מבוא

הסקירה שלפנינו מציגה ניתוח של תוצאות הבחירות לכנסת ה-20 ביישובים הערביים והדרוזיים ושל התנהגות הבוחרים הערבים בערים המעורבות. הניתוח מסתמך על התוצאות הסופיות של הבחירות לכנסת ה-20 כפי שפורסמו ביום 24 במרץ 2015 מטעם ועדת הבחירות המרכזית לכנסת.¹

התמודדותה של הרשימה המשותפת בבחירות לכנסת כמסגרת המאגדת את המפלגות הגדולות המייצגות את הציבור הערבי בשנים האחרונות – חד"ש, תע"ל, בל"ד ורע"מ – טשטשה את ההבחנה המקובלת ביניהן. לכן בבחירות אלה, שלא כבמערכות בחירות קודמות, לא ניתן היה לבדוק מגמות פוליטיות פנימיות בקרב הציבור הערבי כפונקציה של כוחה היחסי של כל אחת מן המפלגות הללו. עם זאת, דווקא איחוד המפלגות השונות במסגרת משותפת אחת אפשר להתחקות אחר התנהגות המצביעים הערבים כקולקטיב פוליטי-לאומי. בערים המעורבות היה אפשר עתה לעקוב לראשונה אחר ההתנהגות הפוליטית של התושבים הערבים המתגוררים בהן. אשר לכלל היישובים הערביים והדרוזיים, הישגי הרשימה המשותפת בבחירות האחרונות הושוו להישג הקולקטיבי של מרכיביה במערכת בחירות קודמות. סקירה זאת מתמקדת אפוא בהתנהגות הבוחר הערבי ופחות במפלגות המייצגות אותו בכנסת.

תוצאות הבחירות

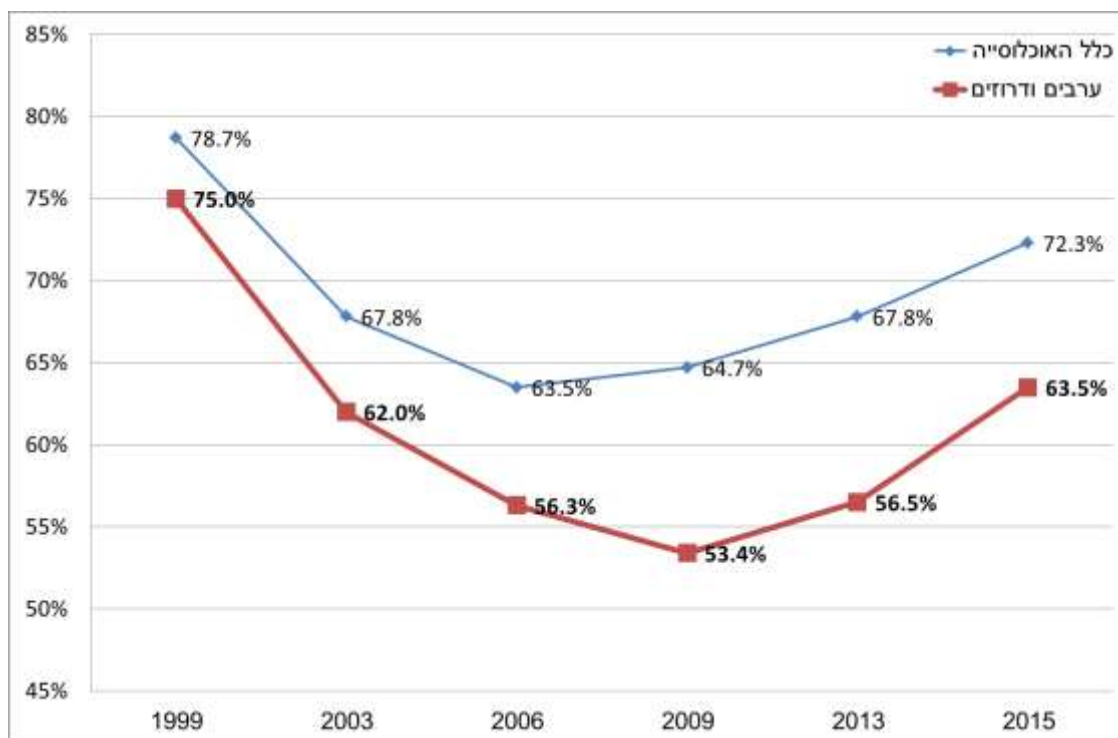
הפוליטיקה הערבית בישראל רשמה בבחירות האחרונות כמה הישגים ראויים לציון. בראש ובראשונה, מספר חברי הכנסת הערבים והדרוזים אשר נבחרו לבית המחוקקים – שישה-עשר – הוא הגדול ביותר מאז נערכו הבחירות הראשונות לכנסת (1949). שנים-עשר מהם משתייכים לרשימה המשותפת (הכוללת בסך הכול 13 חברים ובהם ח"כ יהודי אחד), וארבעת האחרים משתייכים כל אחד למפלגות יהודיות-ציוניות: בשמאל – המחנה הציוני ומר"צ, ובימין – הליכוד וישראל ביתנו. לא זו בלבד, אלא שהרשימה המשותפת, הגוף הפוליטי העיקרי המייצג בכנסת את הציבור הערבי, הפכה לסיעה השלישית בגודלה אחרי הליכוד (30 מושבים) והמחנה הציוני (24 מושבים). הישג אחר בולט לעין הוא שיעור ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים – 63.5% – הגבוה ביותר מאז בחירות 1999 (ראו תרשים 1).

הרוב המכריע של הבוחרים הערבים נתנו את קולם לרשימה המשותפת (82.4%). שיעור זניח של בוחרים ערבים (פחות מ-1%) הצביעו לרשימה הערבית, אף על פי שהיא הודיעה על פרישתה מן המרוץ כשבוע וחצי לפני יום הבחירות, ולרשימת "התקווה לשינוי". מנגד, התמיכה במפלגות היהודיות-ציוניות הגיעה לרמתה הנמוכה אי פעם: 16.8% (ראו לוח 1). נראה כי זה שיאו של תהליך הדרגתי של היפרדות הבוחרים הערבים מהמפלגות היהודיות-ציוניות. התהליך החל בבחירות 1996, כאשר הוחלט לערוך הצבעה כפולה בבחירות – בחירה למפלגה ובחירה ישירה לראשות הממשלה; רישומו של תהליך זה ניכר במיוחד במערכות הבחירות בעשור האחרון, גם לאחר ביטול שיטת הבחירה הכפולה (2001), וזאת בשל השסע שנפער בין הממסד לבין הציבור הערבי בעקבות אירועי אוקטובר 2000. בתקופה האמורה ירד שיעור התמיכה במפלגות היהודיות-ציוניות מ-52.3% (1992) ל-18.1% (2009). בבחירות הקודמות (2013) הוא עלה קמעא והגיע ל-22.8%, אך כאמור בבחירות האחרונות הוא ירד ל-16.8% (ראו תרשים 2).

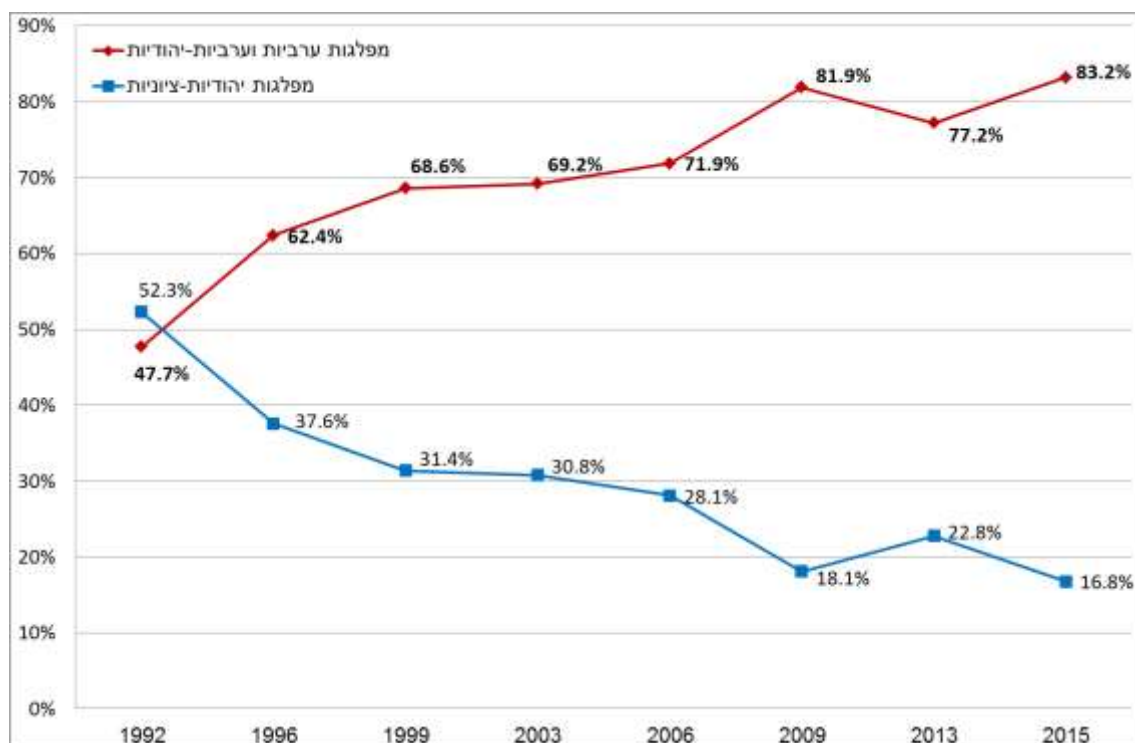
* אריק רודניצקי הוא דוקטורנט ומנהל הפרויקטים של תכנית קונרד אדנאואר לשתוף פעולה יהודי-ערבי.

¹ לתוצאות סופיות של הבחירות לכנסת ראו אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-20: <http://www.votes20.gov.il>

תרשים 1: שיעור ההצבעה בבחירות לכנסת, 1999-2015

תרשים 2: ההתפלגות ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים, 1992-2015

לוח 1: דפוסי ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים בבחירות 2015²

מניין הקולות	שיעור התמיכה		
387,810	82.4%	הרשימה המשותפת	מפלגות ערביות
2,758	0.6%	הרשימה הערבית	
1,147	0.2%	התקווה לשינוי	
391,715	83.2%	סך הכול	
22,841	4.9%	המחנה הציוני	מפלגות יהודיות וציוניות
12,439	2.6%	מרצ	
11,036	2.3%	כולנו	
10,855	2.3%	ישראל ביתנו	
7,358	1.6%	ש"ס	
6,871	1.5%	הליכוד	
3,214	0.7%	יש עתיד	
759	0.2%	הבית היהודי	
3,539	0.7%	מפלגות אחרות	
78,942	16.8%	סך הכול	

הציבור הערבי אינו עשוי מקשה פוליטית אחת. התבוננות בדפוסי ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים על פי חתך גאוגרפי ודתי חושפת את ההבדלים הפוליטיים הפנימיים בחברה הערבית (ראו לוח 2). למשל, שיעור התמיכה ברשימה המשותפת הגיע לשיא ביישובים הערביים במשולש (94%). שיעורי תמיכה גבוהים במיוחד ברשימה המשותפת נרשמו גם בנגב (87%), ביישובים הערביים בפרוזדור ירושלים (83%) ובאזור הצפון בכללותו (77%). מנגד, ביישובים הדרוזיים והצירקסיים בצפון הארץ הייתה התמונה הפוכה – שם הגיע שיעור התמיכה במפלגות היהודיות-ציוניות ליותר מ-80%.

הבדלים מהותיים בין האזורים הגאוגרפיים ניכרו גם בשיעור ההשתתפות בבחירות: שיעור זה הגיע לרמה גבוהה באזור המשולש ובצפון הארץ (שיעור שנע סביב 65% ו-70%), ואילו ביישובי הבדואים בנגב נרשם שיעור ההשתתפות הנמוך ביותר (47%).

² הלוח עובד על פי הנתונים באתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-20. הנתונים המוצגים בלוח אינם כוללים את הצבעת התושבים הערבים בערים המעורבות.

לוח 2: דפוס ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים לפי אזור וקבוצת אוכלוסייה, 2015³

אזור ירושלים ⁴	אזור הצפון					כל הארץ	האזור הגאוגרפי
	צירקסים ⁹	נוצרים ⁸	דרוזים ⁷	בדואים ⁶	כללי ⁵		
6,110	3,242	10,863	75,699	45,075	471,401	747,658	בעלי זכות בחירה
3,690	1,607	7,167	42,631	24,524	307,251	474,844	המצביעים בפועל
3,626	1,576	7,098	42,009	24,218	304,517	470,657	הקולות הכשרים
60.4%	49.6%	66.0%	56.3%	54.4%	65.2%	63.5%	שיעור ההצבעה
83.0%	12.1%	69.7%	18.8%	76.3%	77.2%	82.4%	הרשימה המשותפת
1.4%	1.1%	0.4%	0.3%	1.5%	0.5%	0.6%	הרשימה הערבית
0.1%	0.0%	0.0%	0.0%	1.8%	0.3%	0.2%	התקווה לשינוי
84.5%	13.2%	70.1%	19.1%	79.6%	78.0%	83.2%	סך הכול
7.2%	51.5%	10.3%	21.8%	8.9%	6.5%	4.9%	המחנה הציוני
1.6%	7.8%	9.7%	2.2%	1.9%	2.4%	2.6%	מרצ
0.7%	13.0%	2.1%	17.9%	2.1%	3.3%	2.3%	כולנו
0.2%	0.1%	2.9%	16.6%	0.3%	3.5%	2.3%	ישראל ביתנו
1.5%	0.3%	2.4%	7.5%	2.0%	2.2%	1.6%	ש"ס
1.9%	4.1%	1.3%	6.6%	2.0%	2.0%	1.5%	הליכוד
0.5%	8.2%	0.2%	3.6%	2.1%	0.9%	0.7%	יש עתיד
0.5%	0.3%	0.2%	0.8%	0.4%	0.2%	0.2%	הבית היהודי
1.4%	1.5%	0.8%	3.9%	0.7%	1.0%	0.8%	אחרים ¹⁰
15.5%	86.8%	29.9%	80.9%	20.4%	22.0%	16.8%	סך הכול

(המשך הלוח – בעמוד הבא)

³ הלוח עובד על פי הנתונים מתוך אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-20. הנתונים המוצגים בלוח אינם כוללים את הצבעת התושבים הערבים בערים המעורבות.

⁴ אזור ירושלים כולל את היישובים אבו גוש, עין נקובא ועין ראפה.

⁵ אזור הצפון כולל את היישובים הערביים והדרוזיים בגליל, בגולן, בעמקים, בנפות עכו וח'פה (לא כולל הערים עכו וח'פה) ובאזור חוף הכרמל. בקטגוריה זו נכללו גם יישובי הבדואים, הנוצרים והצירקסים בצפון הארץ.

⁶ בקטגוריה זו נכללו 19 יישובים באזור הצפון שאוכלוסייתם (רובה ככולה) בדואית: אבטין, בועינה-נוג'ידאת, ביר אל-מכסור, בסמת-טבעון, דמיידה, זרזיר, ח'ואלד, טובא-זנגרייה, כאוכב אבו אל-היג'א, כמאנה, כעביה-טבאש-ח'ג'אג'רה, מנשיית זבדה, סואעד (חמרייה), עוזייר, עראמשה, ערב אל-נעים, ראס עלי, רומת הייב, שבלי – אום אל-ג'נם.

⁷ בקטגוריה זו נכללו 12 יישובים – עשרה יישובים שבהם שיעור הדרוזים באוכלוסייה נע בין 100% ל-88%: גוליס, יאנוח-ג'ית, סאג'ור, בית ג'ין, ירכא, חורפיש, כסרא-סמיע, עין אל-אסד, דאלית אל-כרמל ועוספיא; שני יישובים שבהם שיעור הדרוזים באוכלוסייה גבוה במיוחד: פקיעין (76%) ומע'אר (58%).

⁸ בקטגוריה זו נכללו ארבעה יישובים: שני יישובים (פסוטה ומעיליא) שכל אוכלוסייתם נוצרית, ושני יישובים שמרבית אוכלוסייתם נוצרית: עילבון (71%) וגוש חלב (ג'יש, 64%).

⁹ בקטגוריה זו נכללו שני יישובים שכל אוכלוסייתם צירקסית: כפר כמא וריחאניה.

¹⁰ הקטגוריה "אחרים" כוללת הצבעה לרשימות יהודיות ובכללן מפלגות שלא עברו את אחוז החסימה. הכוללת בהן היא רשימת "יחד" בראשות אלי ישי, שזכתה ב-1,724 קולות (0.4% מכלל הקולות ביישובים הערביים והדרוזיים).

(המשך לוח 2 מהעמוד הקודם)

אזור הדרום (בדואים)				אזור המשולש			האזור הגאוגרפי
שבטים ויישובי פזורה ¹⁵	יישובי מ"א נווה מדבר ואל-קסום ¹⁴	עיירות ¹³	סך הכול	דרום ¹²	צפון ¹¹	סך הכול	
28,533	7,108	63,253	98,894	72,828	98,425	171,253	בעלי זכות בחירה
9,756	2,908	33,838	46,502	52,348	65,053	117,401	המצביעים בפועל
9,640	2,882	33,376	45,898	52,016	64,600	116,616	הקולות הכשרים
34.2%	40.9%	53.5%	47.0%	71.9%	66.1%	68.6%	שיעור ההצבעה
84.8%	80.2%	88.6%	87.3%	92.6%	95.2%	94.0%	הרשימה המשותפת
2.4%	2.9%	1.4%	1.7%	0.5%	0.3%	0.4%	הרשימה הערבית
0.3%	0.5%	0.4%	0.4%	0.1%	0.1%	0.1%	התקווה לשינוי
87.5%	83.6%	90.4%	89.4%	93.2%	95.6%	94.5%	סך הכול
3.2%	7.6%	2.1%	2.7%	1.4%	1.2%	1.2%	המחנה הציוני
1.8%	0.9%	3.2%	2.7%	4.5%	2.1%	3.1%	מרצ
1.1%	2.4%	1.2%	1.2%	0.1%	0.4%	0.3%	כולנו
0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.0%	0.0%	0.0%	ישראל ביתנו
2.5%	1.1%	0.7%	1.1%	0.1%	0.2%	0.2%	ש"ס
0.7%	0.8%	0.8%	0.8%	0.3%	0.2%	0.3%	הליכוד
0.6%	1.3%	0.5%	0.6%	0.1%	0.1%	0.1%	יש עתיד
0.1%	0.2%	0.2%	0.2%	0.1%	0.0%	0.1%	הבית היהודי
2.4%	2.0%	0.8%	1.2%	0.2%	0.2%	0.2%	אחרים
12.5%	16.4%	9.6%	10.6%	6.8%	4.4%	5.5%	סך הכול

מפלגות ערביות
מפלגות ציוניות
ויהודיות

¹¹ בקטגוריה זו נכללו 12 יישובים בחלקו הצפוני של המשולש: אום אל-פחם, אום אל-קוטוף, אל-עריאן, באקה אל-עירביה, בסמ"ה, ג'ית, זמר, כפר קרע, מוקייבלה, מייסר, מעלה עירון, וערעה.

¹² בקטגוריה זו נכללו 6 יישובים בחלקו הדרומי של המשולש: גילגוליה, טייבה, טירה, כפר ברא, כפר קאסם, וקלנסווה.

¹³ בקטגוריה זו נכללו שבע העיירות הגדולות של הבדואים בנגב: חורה, כסיפה, לקיה, ערעה בנגב, רהט, שגב-שולם, תל שבע.

¹⁴ בקטגוריה זו נכללים יישובי המועצות האזוריות נווה מדבר ואל-קסום (שתי מועצות שהוקמו בשנת 2012 בעקבות פירוקה של מועצת אבו בסמה): אבו קרינאת, אום בטין, אל-סייד, ביר הדאג, דריג'את, מולדה, מכחול, קצר א-סר, תראבין אל-צאנע. יישובים אלה זכו בשנים האחרונות בהכרה במעמד המוניציפאלי מטעם המדינה, ואוגדו תחילה תחת המועצה האזורית אבו בסמה, שהוקמה ב-2004 ופורקה ב-2012.

¹⁵ בקטגוריה זו נכללים 18 יישובים בפזורה הבדואית בנגב, מרביתם שבטים, שטרם זכו בהכרה מטעם רשויות המדינה במעמד המוניציפאלי ("יישובים לא מוכרים"): אבו גיויעד, אבו עבדון, אבו רוביעה, אבו רוקייק, אטרש, אסד, אעצם, ג'נאביב, הוואשלה, הווייל, מסעודין אל-עזאזמה, נצארה, סייד, עוקבי (בנו עוקבה), עטאוונה, קבועה, קודיראת א-צאנע, קוואעין.

כאמור, אחד ההישגים הבולטים של הפוליטיקה הערבית בבחירות האחרונות הוא הגדלת ייצוגם של הערבים ושל הדרוזים בכנסת הנכנסת ל-16 חברים, ששיעורם מכלל חברי המשכן הוא 13.3%. לאור העובדה ששיעורם של בעלי זכות הבחירה הערבים מכלל בעלי זכות הבחירה בבחירות האלה היה כ-15% (12.7% מהם ביישובים הערביים והדרוזיים),¹⁶ נשאלת השאלה: האם הפעם הגיע האלקטורט הערבי לכדי מיצוי?

למראית עין נראה כי התשובה על כך חיובית. שני גורמים תרמו לכך: (א) עלייה בשיעור ההצבעה בקרב הציבור הערבי; (ב) העובדה שבכל מערכת בחירות המצביעים הערבים כמעט אינם "מבזבזים" את קולותיהם בהצבעה לרשימות שאינן עוברות את אחוז החסימה.¹⁷ אכן, למחרת יום הבחירות העריכו ראשי הרשימה המשותפת כי שיעור ההצבעה בציבור הערבי הגיע ל-70%,¹⁸ דהיינו קרוב מאוד לשיעור ההצבעה הכלל-ארצי, אולם התבוננות מעמיקה בדפוסי ההצבעה ביישובים הערביים חושפת את הבעיה האמתית שמנעה את מיצוי הפוטנציאל האלקטורלי של הציבור הערבי במערכות הבחירות האחרונות: שיעור השתתפות נמוך במיוחד בקרב הבדואים בנגב בהשוואה לממוצע הכללי בציבור הערבי (ראו לוח 3). לא זאת בלבד, אלא שחלקם היחסי של בעלי זכות הבחירה הבדואים בנגב בתוך האלקטורט הערבי הולך וגדל בהתמדה: בבחירות 2009 עמד שיעורם של הבדואים מכלל בעלי זכות הבחירה ביישובים הערביים והדרוזיים על 11.7%, ולעומת זאת בבחירות 2015 גדל שיעור זה ל-13.3%. ההסבר לכך נעוץ בריבוי הטבעי של הבדואים בנגב, הגבוה באופן מובהק מהריבוי הטבעי בכלל החברה הערבית: שיעורם של בני 18 המצטרפים לאלקטורט הערבי בכל שנה גבוה בקרב הבדואים יותר מבכל קבוצה אחרת בחברה הערבית.¹⁹

לוח 3: דפוסי הצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים, 2015-2009

שנה	2009		2013		2015	
	שיעור ההשתתפות בבחירות	שיעור ההצבעה למפלגות הערביות	שיעור ההשתתפות בבחירות	שיעור ההצבעה למפלגות הערביות	שיעור ההשתתפות בבחירות	שיעור ההצבעה לרשימה המשותפת
כללי	53.4%	79.1%	56.5%	77.0%	63.5%	82.4%
הצפון	53.5%	76.7%	58.3%	72.2%	65.2%	77.2%
המשולש	59.1%	94.3%	57.6%	85.3%	69.1%	94.0%
ירושלים	44.1%	79.5%	48.2%	68.5%	60.4%	83.0%
הנגב	35.9%	85.3%	45.8%	88.8%	47.0%	87.3%

בשל מצב זה, האלקטורט הבדואי גורם להקטנת שיעור השתתפותו של הציבור הערבי בכל מערכת בחירות. למשל, בבחירות 2009 עמד שיעור ההשתתפות הכללי ביישובים הערביים על 53.4%, אולם בניכוי האלקטורט הבדואי היה שיעור זה 55.7%. תמונה דומה נצפתה בבחירות 2013, אז עמד שיעור ההשתתפות הכללי בציבור הערבי על 56.5%, ובניכוי האלקטורט הבדואי – על 58.0%.²⁰ על רקע זה ניתן להבין על מה התבססה הערכתם של ראשי הרשימה המשותפת בעניין שיעור ההצבעה של הציבור הערבי בבחירות האחרונות: בניכוי הצבעת הבדואים בנגב עמד שיעור ההשתתפות בבחירות האחרונות בשאר היישובים הערביים והדרוזיים – הכוללים את מוקדי ההוויה הפוליטית והלאומית בגליל ובמשולש – על 66%. למרבה האירוניה, נראה כי דווקא שיעור

¹⁶ גוסטבו שיפרס, **הודעה לתקשורת: 5.3 מיליון בעלי זכות בחירה חיים היום בישראל** (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 9 בפברואר 2015).

¹⁷ ראו: Arik Rudnitzky, "Arab Politics in Israel and the 19th Knesset Elections", *Tel Aviv Notes*, 7.4 (February 26, 2013).

¹⁸ ראזי נאבלסי, "הרשימה המשותפת: הצבעת הערבים עלתה על 70%", **אתר arabs48.com**, 18 במרץ 2015 (בערבית).

¹⁹ ראו: אריק רודניצקי, **החברה הבדואית בנגב: מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים** (נווה אילן: יוזמות קרן אברהם, 2011).

²⁰ אריק רודניצקי (עורך), **הפוליטיקה הערבית בישראל והבחירות לכנסת ה-19**, גיליון מס' 3 (אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 7 בפברואר 2013); אפרים לביא ואריק רודניצקי (עורכים), **הפוליטיקה הערבית בישראל והבחירות לכנסת ה-18**, גיליון מס' 3 (אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 26 בפברואר 2009).

ההשתתפות הנמוך של הבדואים בנגב מנע מהמועמד ה-14 ברשימה המשותפת, ג'ומעה אזברגה בן היישוב לקיה שבנגב, להבטיח את הצטרפותו לכנסת.

התנהגות הבוחרים הבדואים ראויה לעיון מיוחד לאור העובדה שבהשוואה למערכת הבחירות הקודמת (2013) נצפה במערכת הבחירות האחרונה קשר חיובי ישר בין עלייה בשיעור התמיכה ברשימה המשותפת (כמייצגת המפלגות הערביות) לבין עלייה בשיעור ההשתתפות בבחירות, למעט ביישובי הבדואים בנגב, אף ששיעור התמיכה במפלגות הערביות וברשימה המשותפת בקרב הבדואים בנגב במערכות הבחירות האחרונות הוא מן הגבוהים ביותר בציבור הערבי.

אחד האתגרים העומדים בפני המערכת הפוליטית הערבית הוא ההתייחסות לשאלת האלקטורט הבדואי. לפי שעה נראה כי שיקולים מקומיים ולא דווקא שיקולים רחבים יותר משפיעים על ההתנהגות הפוליטית של הבדואים בנגב. למשל, אחד ההסברים האפשריים לעלייה בשיעור ההשתתפות של הבדואים בבחירות 2013 לעומת בחירות 2009 הוא העובדה שבבחירות 2013 שולבו שלושה מועמדים בדואים במקומות רְאליים (לעומת מועמד אחד בעבר): טלב אבו עראר במקום הרביעי ברשימת רע"מ-תע"ל-מד"ע וטלב אל-צאנע במקום החמישי, וכן ג'ומעה אזברגה במקום הרביעי במפלגת בל"ד.

הרשימה המשותפת והשפעתה על דפוס ההצבעה בציבור הערבי

אין ספק שמערכת הבחירות האחרונה ביישובים הערביים והדרוזיים הושפעה יותר מכול מהתמודדותה של הרשימה המשותפת כמסגרת על שאיגדה את המפלגות העיקריות המייצגות את הציבור הערבי בכנסת. ההשפעה ניכרה בדפוס ההצבעה של הציבור הערבי ואף בעלייה בשיעור ההצבעה ביום הבחירות. כדי להתחקות אחר השינוי בדפוס ההצבעה נציג להלן השוואה בין תוצאות הבחירות האחרונות לתוצאות בשתי מערכות הבחירות הקודמות: בחירות 2009, שבהן היה שיעור ההצבעה למפלגות הערביות דומה לשיעור ההצבעה לרשימה המשותפת בבחירות האחרונות, ובחירות 2013, שנערכו רק לפני שנתיים, ובהן נרשמה עלייה מסוימת בשיעור ההצבעה בציבור הערבי, ובצד זאת עלייה קלה בשיעור התמיכה במפלגות היהודיות-ציוניות.

בחירות 2009 עמדו בסימן שפל היסטורי בשיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים בבחירות לכנסת, בעיקר משום שהן נערכו שבועות ספורים לאחר סיום המבצע הצבאי בעזה (מבצע "עופרת יצוקה"). בחירות אלה עמדו בסימן החרמת הבחירות והימנעות מהצבעה למפלגות יהודיות-ציוניות. העלייה בשיעור ההצבעה למפלגות הערביות ב-2009 נבעה אפוא מהתנהגות פוליטית "שלילית", פועל יוצא של צעד ענישה כלפי רעיון הבחירות לכנסת בכלל וכלפי המפלגות היהודיות-ציוניות בפרט. לעומת זאת, בבחירות 2015 היה שיעור התמיכה ברשימה המשותפת זהה לשיעור התמיכה במפלגות הערביות בבחירות 2009, אולם שיעור ההצבעה בבחירות האחרונות עלה במידה ניכרת. העלייה בשיעור התמיכה ברשימה המשותפת בבחירות 2015 בהשוואה לשיעור התמיכה במפלגות הערביות בבחירות 2013 נובעת אפוא מהתנהגות פוליטית "חיובית": בעלי זכות בחירה רבים יותר הצביעו הפעם בפועל, ושיעור גדול יותר מהם נתנו את קולם לרשימה המשותפת (ראו לוח 3 לעיל).

כדי להדגים את הקשר החיובי הישר בין העלייה בשיעור ההצבעה לבין העלייה בשיעור התמיכה ברשימה המשותפת (כמייצגת המפלגות הערביות), נבחנו דפוס ההצבעה באזור הצפון – שהרכבו העדתי-דתי הטרוגני וכך גם האוריינטציה הפוליטית של הקבוצות השונות המתגוררות בו (ראו לוח 4).

לוח 4: דפוסי ההצבעה ביישובים הערביים והדרוזיים בצפון הארץ, 2009-2015

2015		2013		2009		שנה
שיעור ההצבעה לרשימה המשותפת	שיעור ההשתתפות בבחירות	שיעור ההצבעה למפלגות הערביות	שיעור ההשתתפות בבחירות	שיעור ההצבעה למפלגות הערביות	שיעור ההשתתפות בבחירות	קבוצת אוכלוסייה
77.2%	65.2%	72.2%	58.3%	76.7%	53.5%	כללי
76.3%	54.4%	59.7%	46.9%	76.2%	41.4%	בדואים
18.8%	56.3%	18.8%	55.9%	17.8%	53.7%	דרוזים
69.7%	66.4%	72.1%	60.4%	78.0%	56.9%	נוצרים
12.1%	49.6%	15.1%	39.3%	11.4%	34.9%	צירקסים

הנתונים המוצגים בלוחות 3 ו-4 לעיל מלמדים כי התמודדותה של הרשימה המשותפת בבחירות השפיעה ישירות על העלייה בשיעור ההצבעה. למעט בקרב הבדואים בנגב, נרשמה עלייה בכל היישובים שבהם קיבלה הרשימה המשותפת רוב מכריע של הקולות.²¹ העלייה הדרמטית ביותר הן בשיעור ההצבעה והן בשיעור התמיכה ברשימה המשותפת (כמייצגת המפלגות הערביות) נרשמה ביישובי המשולש ובאזור ירושלים – בשני אזורים אלה שבה התמיכה ברשימה המשותפת בבחירות 2015 לרמת התמיכה במפלגות הערביות בבחירות 2009, אולם ההפרש בין שיעור ההצבעה בבחירות האחרונות לזה שבבחירות הקודמות, שנערכו רק שנתיים קודם לכן, היה גדול מאוד: כ-12% בכל אחד מן האזורים. עלייה מתונה יותר בשיעור ההצבעה (7%) נרשמה באזור הצפון, אך יש להביא בחשבון כי אזור זה כולל את יישובי הדרוזים שהצביעו ברובם למפלגות יהודיות-ציוניות. ואכן, שלא כביישובים הערביים האחרים באזור הצפון, שיעור ההצבעה ביישובי הדרוזים – בהם רק 18% מן המצביעים נתנו את קולם למפלגות הערביות ולרשימה המשותפת – נותר כמעט ללא שינוי בשלוש מערכות הבחירות האחרונות. בניכוי האלקטורט הדרוזי היה שיעור ההצבעה באזור הצפון בבחירות האחרונות גבוה מעט יותר: 67%.

ניתן להסיק שמערכת הבחירות האחרונה עשויה לבשר על נקודת מפנה בהתנהגות הפוליטית של הציבור הערבי. אם מערכות הבחירות בעשור האחרון עמדו בצל השפעת אירועי אוקטובר 2000 ושיעור ההצבעה של הציבור הערבי היה במגמת ירידה, הרי עתה חוזרת הכנסת להיות רלוונטית בעיני רוב גדול בציבור הערבי, הרואה אותה כזירת השפעה פוליטית על הנעשה במדינה. הגורם לשינוי הוא התמודדותה של הרשימה המשותפת בבחירות כגוף פוליטי המייצג את הציבור הערבי כקולקטיב מגובש בפוליטיקה הישראלית.

מסקנות אלה מאששות ממצאים שעלו בסקר דעת קהל שערכה תכנית קונרד אדנאואר כחודש ימים לפני הבחירות, לאחר פתיחת מסע הבחירות של הרשימה המשותפת. כמעט 80% מן הנשאלים סברו אז כי יש תועלת בהשתתפות הציבור הערבי בבחירות לכנסת (רובם המכריע היו משוכנעים בכך ללא סייג), ו-68% סברו כי בעקבות הקמת הרשימה המשותפת תהפוך הכנסת מעתה לזירת פעילות אפקטיבית בעבור הציבור הערבי בישראל.²²

הצבעת הערבים בערים המעורבות

בשל ההצבעה המפוצלת לרשימות שונות (חד"ש, בל"ד, ורע"מ-תע"ל) עד הבחירות לכנסת ה-20, היה קשה לעקוב אחר התנהגות הבוחרים הערבים בערים המעורבות, בייחוד משום שיהודים רבים נמנים עם בוחריה של חד"ש. הקמת הרשימה המשותפת מאפשרת לראשונה להתחקות אחר התנהגות הבוחרים הערבים בערים המעורבות כקולקטיב, שכן הדעת נותנת כי הרוב המכריע של הקולות שניתנו לרשימה המשותפת בערים המעורבות באו מצד מצביעים ערבים.

²¹ יוצאת מכלל זה היא העלייה המשמעותית בשיעור ההשתתפות בבחירות של הצירקסים (10%), אף על פי ששיעור קטן בתוכם תמך ברשימה המשותפת. עם זאת, שיעורם היחסי של בעלי זכות הבחירה הצירקסיים באלקטורט הערבי קטן מאד (פחות מ-0.5%) ולכן השפעתם על דפוסי ההצבעה הכלליים בציבור הערבי זניחה.

²² איתמר רדאי ואריק רודניצקי (עורכים), **סקר עמדות לקראת הבחירות לכנסת ה-20** (אוניברסיטת תל אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 15 במרץ 2015).

לוח 5 מציג את הישגיה של הרשימה המשותפת בערים המעורבות בבחירות האחרונות בהשוואה להישג הקולקטיבי של מרכיביה בבחירות הקודמות (2013). יש לציין כי כמה עשרות קולות הוענקו גם לרשימה הערבית ולרשימת התקווה לשינוי, אולם שיעורם מכלל הקולות בקטגוריית "הערים המעורבות" בבחירות האחרונות היה זניח (0.1% בלבד).

לוח 5: הישגי הרשימה המשותפת בערים המעורבות במבט משווה²³

הפרש יחסי	הכנסת ה-19: רע"מ-תע"ל-מד"ע, חד"ש, בל"ד		הכנסת ה-20: הרשימה המשותפת		העיר
	מניין הקולות	השיעור מכלל הקולות בעיר	מניין הקולות	השיעור מכלל הקולות בעיר	
+ 4.2%	4,727	21.7%	6,655	25.9%	עכו
+ 1.1%	10,068	7.2%	12,363	8.3%	חיפה
- 0.1%	8,046	3.3%	8,488	3.2%	תל-אביב-יפו
+ 1.2%	3,781	13.7%	4,994	14.9%	רמלה
+ 0.2%	4,541	16.0%	5,155	16.2%	לוד
+ 2.2%	2,860	14.1%	3,599	16.3%	נצרת עילית
+ 0.3%	2,041	19.6%	2,298	19.9%	מעלות-תרשיחא
+ 0.8%	36,064	7.3%	43,552	8.1%	סך הכול

הנתונים בלוח מלמדים כי מרכיבי הרשימה המשותפת שמרו על כוחם הקולקטיבי היחסי בערים המעורבות ואף הגדילו אותו קמעה. בולט לעין הגידול היחסי בכוחם המשותף של מרכיבי הרשימה בערים כגון עכו, נצרת עילית, רמלה וחיפה. במעלות-תרשיחא, לוד ובתל-אביב-יפו שמרו מרכיבי הרשימה על כוחם היחסי המשותף כמעט ללא שינוי.

כדי לבחון כיצד השפיעה הקמת הרשימה המשותפת על התנהגות הבוחרים הערבים בערים המעורבות נבחנו שני מדגמים של קלפיות. מדגם אחד כלל מספר קטן של קלפיות שבהן שיעור הקולות שבהם זכתה הרשימה המשותפת מכלל הקולות הכשרים ביישוב היה הגבוה ביותר בעיר וגבוה במידה ניכרת משיעור הערבים באוכלוסייה. אף שבין מצביעי הרשימה המשותפת יש גם יהודים רבים, סביר להניח כי בקלפיות שבהן שיעור ההצבעה לרשימה המשותפת היה כה גבוה הצביעו בעיקר אזרחים ערבים. כדי לאמת את הממצאים שהתקבלו במדגם הראשון נבחו מדגם קלפיות נוסף, רחב יותר, שכלל – נוסף על הקלפיות מן המדגם הראשון – מספר גדול יותר של קלפיות אשר התקיימו בהן שני תנאים מצטברים: שיעור ההצבעה לרשימה המשותפת בהן היה גבוה במיוחד, ושיעור בעלי זכות הבחירה (בז"ב) הכולל בהן היה דומה לשיעור הערבים באוכלוסיית העיר.²⁴ הממצאים מפורטים בלוח 6.

הנתונים מלמדים כי בתרשיחא ובנצרת עילית (היה שיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים בבחירות גבוה במיוחד הן בהשוואה לשיעור ההשתתפות העירוני והן בהשוואה לשיעור ההשתתפות בכלל היישובים הערביים. לעומת זאת, שיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים בבחירות בערים חיפה, עכו, תל-אביב-יפו ורמלה היה נמוך משיעור ההשתתפות העירוני ומשיעור ההשתתפות בכלל היישובים הערביים, אך לא במידה משמעותית. בעיר לוד נרשם שיעור ההשתתפות הנמוך ביותר, נמוך במידה רבה משיעור ההשתתפות העירוני, ונראה כי אדישות פוליטית מאפיינת במידה מסוימת את התושבים הערבים בעיר.

²³ מקור הנתונים לכנסת ה-19: רודניצקי, הפוליטיקה הערבית בישראל והבחירות לכנסת ה-19.

²⁴ במעלות-תרשיחא נעשה שימוש במדגם אחד בלבד. בחמש קלפיות בעיר (כולן בתרשיחא) נמצאו שיעורי הצבעה גבוהים במיוחד בעד הרשימה המשותפת, ואילו בשאר הקלפיות היה שיעור ההצבעה הממוצע לרשימה המשותפת זניח: 1.9% מכלל הקולות הכשרים.

לוח 6: התנהגות הבוחרים הערבים בערים המעורבות

שיעור ההצבעה העירוני	מדגם קלפיות 2		מדגם קלפיות 1		שיעור הערבים באוכלוסיית העיר ²⁵	היישוב
	שיעור ההצבעה הממוצע	שיעור התמיכה ברשימה המשותפת	שיעור ההצבעה הממוצע	שיעור התמיכה ברשימה המשותפת		
64.5%	63.0%	68.2%	59.9%	91.8%	30.8%	עכו
62.2%	55.8%	71.0%	58.1%	83.6%	10.6%	חיפה
65.3%	58.1%	57.0%	59.7%	73.0%	4.2%	תל-אביב-יפו
64.7%	61.1%	63.6%	60.0%	93.0%	22.6%	רמלה
61.6%	51.8%	72.6%	47.5%	93.9%	28.7%	לוד
57.8%	63.8%	41.7%	66.5%	63.3%	20.4%	נצרת עילית
66.8%	—	—	72.7%	87.6%	20.0%	מעלות-תרשיחא

ניתן להסיק שהמצביעים הערבים בתרשיחא ובנצרת עילית הושפעו רבות מהקמת הרשימה המשותפת באופן שעודד אותם לצאת ולהצביע ביום הבחירות. הסיבה לכך נעוצה במיקום הגאוגרפי של יישוביהם באזור הגליל, מוקד ההוויה הפוליטית והלאומית של הציבור הערבי. מנגד, המצביעים הערבים בערים המעורבות הגדולות בחוף ובשפלה מושפעים הרבה יותר מן הסביבה האורבנית הקרובה שבתוכה הם חיים, ולכן שיעור השתתפותם בבחירות דומה לשיעור ההשתתפות הכללי ביישוביהם.

סיכום

בבחירות האחרונות הגיע הייצוג הפוליטי של הציבור הערבי בכנסת לשיא היסטורי. הישג זה, בצד העלייה הניכרת בשיעור ההצבעה ביחס למערכות הבחירות הקודמות, מלמדים כי הציבור הערבי תולה תקווה רבות בנציגיו החדשים בכנסת. מבחינת זאת הבחירות האחרונות הן נקודת מפנה בהתנהגות הפוליטית של המצביעים הערבים: המגמה החדשה מעידה כי הכנסת שבה והופכת להיות זירת פעילות רלוונטית מבחינת הציבור הערבי, לראשונה זה למעלה מעשור.

עם זאת, השלכותיו של הישג זה תלויות בעיקר בדרך ההתנהלות של מרכיבי הרשימה המשותפת בעתיד. אין ספק שהתמודדותה של הרשימה בבחירות חוללה מומנטום חיובי, אך השאלה היא כעת כיצד הוא ינוצל. ברשימה המשותפת דרות בכפיפה אחת שתי גישות עקרוניות מנוגדות. הגישה האחת, המיוצגת במפלגת חדי"ש, מקדשת את הפעילות הפרלמנטרית ואת המאבק המשותף של כל אזרחי המדינה, ערבים ויהודים. על פי גישה זאת מוטב לרכז את המאמץ בזירה הפרלמנטרית ולהיאבק למען הגדלת הייצוג של חברי הכנסת הערבים בוועדות הכנסת, למשל, כדי להפוך את המשכן לזירת פעילות אפקטיבית בעבור הציבור הערבי. מנגד קיימת הגישה האחרת, שבה מחזיקות התנועה האסלאמית ומפלגת בל"ד, שאינה רואה בפוליטיקה הפרלמנטרית את חזות הכול, אלא רק אמצעי פוליטי נוסף המשרת את המיעוט הערבי. חוגים המקורבים לבל"ד, למשל, שואפים לנצל את המומנטום החיובי ולארגן מחדש את ועדת המעקב העליונה כדי להפוך אותה לגוף הנהגה חוץ-פרלמנטרי אפקטיבי בעבור הציבור הערבי.

האם ישכילו חברי הרשימה המשותפת לזנוח מחלוקות אידאולוגיות כדי להשיג בעבור ציבור בוחריהם את מרב התועלת הפוליטית? האם יהיו הבחירות האחרונות נקודת מפנה גם בהתנהלות הפוליטית של חברי הכנסת הערבים? לא נותר אלא להמתין לבאות ולהיווכח מה יהיה המענה על שאלות חשובות אלה.

²⁵ הנתונים הדמוגרפיים נכונים לפברואר 2015. מקור הנתונים: אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, www.cbs.gov.il

עזיז חידר * / הרשימה המשותפת בבחירות 2015: כינונה, מצעה והאתגרים העומדים בפניה

כינון הרשימה

הקמת הרשימה המשותפת באמצעות איחוד הכוחות של ארבע הרשימות הערביות בכנסת (חד"ש, רע"ם, בל"ד ותע"ל) והתמודדותן ברשימה אחת בבחירות לכנסת ה-20 באו כתגובה ללחצים חיצוניים וללחצים פנימיים; הלחצים החיצוניים התבטאו בראש ובראשונה בהעלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25% לפי חוק המשילות אשר התקבל בכנסת במרץ 2014.

העלאת אחוז החסימה הציבה קשיים בפני כל הרשימות הערביות וההערכה הייתה שבתנאים הקיימים לא תוכל שום רשימה לעבור אותו. בנוסף, הופעלו לחצים כבדים ואמצעי שכנוע ופיתוי מצד גורמים חיצוניים שונים כדי להביא לידי הפלת הימין ולהחלפת הממשלה הימנית בממשלה נוחה יותר לפתרון פוליטי של הבעיה הפלסטינית.

הלחצים הפנימיים נוצרו עקב התפתחויות בולטות ומשמעותיות בהתנהגות הפוליטיות ובעילות הפוליטית בקרב האוכלוסייה הערבית:

1) ירידה מתמדת בשיעור המצביעים הערבים מקרב בעלי זכות בחירה: אירועי אוקטובר 2000 העצימו את הניכור שכבר שרר בקרב האוכלוסייה הערבית כלפי הציבור היהודי. תוצאות המאורעות תורגמו להתנהגות פוליטית קולקטיבית בבחירות לראשות הממשלה בפברואר 2001 שהתבטאה בהחרמת הבחירות. ההחרמה הייתה לדפוס פעולה לגיטימי בציבור הערבי, ובבחירות בשנת 2006 לא זו בלבד שהיא באה לידי ביטוי בהימנעות מהצבעה, אלא בהחרמה של ממש, אשר הושתתה על סדר-יום פוליטי מנומק (חידר, 2006). באותה שנה ירד שיעור ההצבעה לכנסת ה-17 לשפל שלא נודע בעבר (56%). בבחירות בשנת 2009 שוב חלה ירידה מתונה בשיעור ההצבעה לכדי 53.4% (חסן, 2013). בבחירות לכנסת ה-19 שנערכו בתחילת שנת 2013 היה שיעור ההצבעה דומה.

שיעור ההצבעה הנמוך בקרב הערבים הפעיל לחץ כבד על כל הרשימות הערביות בכנסת ותפס מקום מרכזי בשיקוליהן לשתף פעולה בבחירות האחרונות.

2) שיקול חשוב שהיה על הרשימות הערביות להתחשב בו היה הכוונת הפעילות לתחום האזרחי כתחליף לפעילות פוליטית פרלמנטרית. שינוי זה נבע מכך שהאוכלוסייה הערבית חוותה אכזבה לא רק מההנהגה הפוליטית הערבית, אלא גם מהמבנה הפוליטי שבתוכו היא פועלת. האוכלוסייה הערבית התחילה לראות שהפעילות הפוליטית הפרלמנטרית הממוסדת איננה מספקת את צרכיה ולכן חיפשה אפיקי פעילות חלופיים היכולים למלא את צרכיה הכלכליים, הפוליטיים והאישיים. אמל ג'מאל מסביר: "עיקר המאמצים להשגת יעדים קבוצתיים מתרחש במישור החברה האזרחית שפועלת בתחומים שונים תוך כדי הגבלת יכולות התמרון של המדינה" (ג'מאל, 2007, עמ' 45).

על רקע זה החרף המתח בין הרשימות הערביות בכנסת והתחדדו המחלוקות והתחרות הקשה. מצב זה נמשך שנים והפולמוס הפנימי גלש מדי פעם בפעם ללשון בוטה ואף ל אלימות (אלחלבי, 2015).

בשל המחלוקות לא יכלה ועדת המעקב העליונה לפעול ולאורך השנים היא התרוקנה מכוחה הסמלי והמוסרי. יתר על כן, לא היה אפשר להגיע לידי הסכמות רחבות בקשר לאופיים של אירועים לאומיים משותפים, למשל יום האדמה ב-30 במרץ בכל שנה או "תהלוכת השיבה" (מסירת אל-עודה) שנערכת ביום העצמאות של ישראל.²⁶

כל אלה היו עדות ברורה לשבריריות של האליטות הערביות הדומיננטיות ולחוסר יכולתן לפתח ביניהן ערוצי תקשורת קונסטרוקטיביים. איחוד הכוחות בבחירות לכנסת ה-20 שם קץ לחוסר היכולת לפעול יחדיו, לעת עתה לפחות.

* פרופ' עזיז חידר הוא עמית מחקר במכון הרי ס. טרומן לקידום השלום, האוניברסיטה העברית בירושלים.

²⁶ ראו למשל אתר bokra, 13 במרץ 2012: www.bokra.net

נימוקי המפלגות להקמת הרשימה

למרות התנאים והלחצים החיצוניים והפנימיים, שהביאו לידי כינון הרשימה המשותפת, ניסו ארבע המפלגות השותפות לייחס לשיתוף חשיבות ומשמעות פוליטית ולאומית מעבר למטרה הפרגמטית, שהיא הישרדותן של אותן מפלגות.

במבוא למצעה של הרשימה המשותפת הופיעו נימוקים שונים וידועים מראש כמו "הרשימה היא התשובה לגזענות, ביטוי לאחריות פוליטית, סטירת לחי מצלצלת לימין, תשובה למתקפה הפשיסטית ולתכניות וחוקים גזעניים ואנטי-דמוקרטיים, ובראשם חוקי הלאום והמדינה היהודית, וחלופה דמוקרטית מול 'המחנה הלאומי' והמחנה הציוני".

פעילים של הרשימה בתקופת הבחירות השתמשו בנימוקים שאינם עולים בקנה אחד עם הנימוקים הרשמיים הללו. בייחוד שב ונשמע הנימוק ש"עצם נוכחותם של מנהיגי המפלגות על במה אחת, 'דבר שאינו מובן מאליו', מהווה הישג בעל משמעות עמוקה" (חיליל אליאס, Facebook, 14 בפברואר 2015).

מצעה של הרשימה המשותפת

מצעה של הרשימה המשותפת²⁷ לא חידש מאומה לעומת המצעים של המפלגות השותפות. עם זאת יש לזכור כי למעשה אין מדובר באיחוד המפלגות אלא בשותפות ברשימה אחת, כפי שהבהירו השותפים עצמם. המצע מבטא הסכמות פרגמטיות להשגת מטרות פוליטיות אזרחיות משותפות, אך חילוקי הדעות העיקריים נותרו בעינם.

בחלקו של המצע הנוגע למישור הפוליטי נאמר כי "הרשימה המשותפת נאבקה למען שלום צודק באזור המתבסס על החלטות האו"ם; סיום הכיבוש של כל השטחים שנכבשו בשנת 1967, פירוק כל ההתנחלויות וחומת ההפרדה הגזענית, שחרור האסירים הפוליטיים, הקמת מדינה פלסטינית עצמאית ריבונית בגבולות ה-4 ביוני 1967, שבירתה ירושלים המזרחית, ופתרון צודק לבעיית הפליטים הפלסטינים, שמבטיח את זכות השיבה לפי החלטת האו"ם 194".

בחלק הנוגע למישור הפנים-ארצי, הודן במעמדם של הערבים אזרחי ישראל, נכתב כי "הרשימה המשותפת נאבקה למען שוויון מלא, לאומי ואזרחי, לציבור הערבי-פלסטיני בישראל, בהיותו מיעוט מולדת בעל זכויות קיבוציות ואישיות. הרשימה המשותפת דורשת להכיר בציבור הערבי כבמיעוט לאומי, ובזכותו לניהול עצמי בתחומי התרבות, החינוך והדת, ובהיותו חלק מהעם הערבי-פלסטיני ומהאומה הערבית".

ברור כי הרשימה בחרה בשיח האזרחות – שיח של הכרה, של נגישות ושל השתתפות בחיים הציבוריים במדינה לצד הזהות הפלסטינית והילידיות, ובמישור הפוליטי היא מצדדת בשיח של 1967 ולא ב"פתיחת תיקי 1948" – כלומר היא תומכת בפתרון שתי המדינות ולא בפתרון של מדינה אחת מהים עד הירדן.

כאמור, חילוקי הדעות המהותיים נותרו בעינם, ובתעמולה בתקופה שקדמה לבחירות הביעו נציגי המפלגות השונות דעות מנוגדות, שבחלקן סתרו את ההסכמות שבמצע הרשימה. הדבר בלט בעיקר בתעמולה של בל"ד, שתבעה אוטונומיה במקום "ניהול עצמי"²⁸, כדברי מנהיגי התנועה האסלאמית באספת בחירות בנגב.²⁹ למעשה, רוב הפעילויות של השותפים ברשימה נעשו בכל מפלגה בנפרד.

היות שהשותפות נכפתה על ידי המערכת הפוליטית באמצעות העלאת אחוז החסימה, עדיין לא ניתן לטעון שהרשימה מבטאת שינוי עקרוני בדפוסי ההתנהלות והפעילות של המפלגות הפוליטיות הערביות ושל נציגיהן. הדבר בלט בפעילות של המפלגות בתקופת הבחירות וגם אחריה. על כל פנים, התהליך שהביא לידי השותפות הצטייר בעיני הציבור הערבי כמלחמה גלויה

²⁷ ראו מצעה של הרשימה המשותפת: <http://hadash.org.il>

²⁸ ראו הצהרתו של עווד עבד אל-פתאח, מזכיר מפלגת בל"ד, לסוכנות "מען" הפלסטינית: "הרשימה המשותפת – למען אוטונומיה בישראל", 25 בפברואר 2015, <http://www.maannews.net/>

²⁹ ראו הצהרת מנהיג התנועה האסלאמית השותפה ברשימה המאוחדת, אל-מסאר, 3 במרץ 2015.

על עצם קיומה של כל מפלגה ועל מקום ברשימה ולא על העצמת הכוח הפוליטי הקולקטיבי, ולכן הוא לא הופתע מהתנהלותם של המפלגות ושל פעיליהן.

מצד שני יש לציין כי השותפים ברשימה הדגישו את השונות ביניהם: "כל מרכיב ברשימה שומר על זהותו הרעיונית, וכל השותפים פועלים יחד לפי עקרונות היסוד והמצע המוסכם".³⁰

אמנם בציבור הערבי נמתחה ביקורת נוקבת בייחוד על כך שהשותפות מבטאת את האינטרס של המפלגות בהשרדות ועל חוסר רצון לשלב בשורותיהן אקדמאים, פעילי החברה האזרחית וראשי רשויות מקומיות,³¹ אך אנשי הרשימה סמכו על העובדה שהזירה הציבורית הערבית שמורה לרשימה או למפלגות הערביות; הם ידעו שממילא רוב רובם של המצביעים הערבים מעניקים את קולם רק לרשימות הערביות ועובדה זו פעלה לטובת הרשימה המשותפת. פעילי הרשימה ניהלו תעמולה תקיפה נגד המועמדים הערבים במפלגות לא-ערביות, והיא הייתה בוטה, אישית ואלימה בדרך חסרת תקדים.

מעורבות חיצונית גלויה

הרשימה המשותפת זכתה לתמיכה ואף לסיוע רב מגורמים חיצוניים לא מעטים, כל אחד וטעמו עמו. בלטה העובדה שאותם גורמים פעלו בפומבי. בין הגורמים הללו היו גם מנהיגים פלסטיניים וערבים, למשל יושב ראש הרשות הפלסטינית,³² הליגה הערבית, מנהיגי העדה הדרוזית בלבנון³³ וסופרים ואמנים ערבים מכל רחבי העולם.

אתגרי הרשימה והישגיה

הרשימה עמדה באתגר הראשון – ההתמודדות עם ההימנעות מהצבעה ועם החרמתה. היא ניהלה שיח של זהות וטענה כי הקמת הרשימה היא בגדר אירוע היסטורי, זאת בצד ניהול מסע תקיף נגד המחרמים והתעלמות מהתנועה האסלאמית הצפונית, המצדדת בהחרמת הבחירות.

האתגר השני הוא יכולתם של מרכיבי הרשימה להמשיך ולפעול במסגרת משותפת גם לאחר הבחירות למרות המחלוקות האידאולוגיות והאישיות ביניהם. למעשה, הרשימה נכשלה באתגר זה: אמנם היא לא התפרקה, אך הפעילות המשותפת אינה מורגשת בשטח, וייתכן שדווקא תוצאות הבחירות הכלליות וחולשתה היחסית של הקואליציה, אשר יכולה להביא לידי הקדמת הבחירות הבאות, יתרמו להמשך קיומה.

לבסוף, נראה כי הרשימה אינה יכולה לממש את כוחה הפרלמנטרי ולפעול בכנסת לשיפור מעמדם של האזרחים הערבים בישראל. עד כה לא נראו סימנים של שינוי בדפוסי פעילותה ובתכניה, ויש מקום לחשוש שדווקא העובדה שחברי הכנסת הערבים משתייכים לאותה רשימה תקל על הדרתם מפעילות הכנסת וממוקדי קבלת החלטות.

³⁰ מתוך מצע הרשימה המשותפת: <http://hadash.org.il>

³¹ שלוש קבוצות אלה מייצגות כוחות חברתיים בחברה הערבית שצמחו בעשורים האחרונים. חבריהן הם הדור הראשון והשני של מעמד הביניים הערבי שצמח בישראל. יש לציין כי שלוש הקבוצות תמכו ברשימה ועודדו אותה, והיו בקרבן פעילים בולטים בתקופת הבחירות.

³² אליאור לוי, "אבו מאזן לרשימה הערבית: 'אלוהים איתכם'", אתר ynet, 4 במרץ 2015: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4633399,00.html>

³³ אתר panet, 13 במרץ 2015.

ביבליוגרפיה

- אלחלבי מרזוק, "הרשימה המשותפת: אבן ראשה", **העוקץ**, 27.1.2015, www.haokets.org
- גימאל אמל, "ריבונות ומנהיגות: מבט סוציולוגי על ההנהגה הערבית בישראל", בתוך: אלי רכס (עורך), **המיעוט הערבי בישראל והבחירות לכנסת ה-17**. אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2007, עמ' 40–48.
- חידר עזיז, "החרמת הבחירות בקרב הציבור הערבי: פרספקטיבה של עשור (1996–2006)", בתוך: אלי רכס (עורך), **המיעוט הערבי בישראל והבחירות לכנסת ה-17**. אוניברסיטת תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2007, עמ' 89–92.
- חסן ג'יהאן, **הירידה בהצבעה בקרב הערבים בישראל לאור מגמות של ביקורת ואכזבה מנבחריהם**. עבודת גמר לתואר "מוסמך אוניברסיטה", אוניברסיטת חיפה – הפקולטה למדעי החברה, בית הספר למדעי המדינה, 2013.

עבד אל-והאב חבאיב * / הרשימה המשותפת: טקטיקה של בחירות או אסטרטגיה?

רבים דיברו על הישגה של הרשימה המשותפת בבחירות האחרונות שהגדילה את ייצוגן של המפלגות הערביות ושל חד"ש בשני מושבים. היו שדנו בגורמים שהביאו לידי כינון הרשימה ובראשם העלאת אחוז החסימה ל-3.25%, תוך הטלת ספק במידת האחדות בין מרכיביה. על כן ברצוני לבדוק אם נציגיו של הציבור הערבי בחרו ברשימה כאסטרטגיה שאפתנית או שמא היה זה מצדם ניסיון להישרדות פוליטית של המפלגות. אם אכן הייתה זו אסטרטגיה שאפתנית של נציגי הציבור הערבי, כיצד הם יכולים להגשימה?

הרשימה המשותפת הציבה לעצמה יעדים הקשורים במערכת הבחירות לכנסת ומטרות ארוכות-טווח. היעדים המידיים היו: שיווק הרשימה המשותפת כרשימה חדשה, העלאת שיעור ההצבעה בקרב הציבור הערבי למען הרשימה המשותפת, הפיכת הרשימה לסיעה השלישית בגודלה בכנסת.³⁴

את המטרות ארוכות-הטווח ניתן למצוא במצע של הרשימה המשותפת, בעיקר בסעיפו השני: מאבק למען שוויון אזרחי ולאומי לערבים בישראל, מאבק בהפקעת קרקעות ובהריסת בתים, מאבק למען הכרה ביישובים הערביים הלא-מוכרים, מאבק בגיוס הצבאי והלאומי של הצעירים הערבים, מאבק באלימות ובאנרכיה השוררת בתחום הנשק, מאבק בגזענות, מאבק למען זכויות העובדים, מאבק למען שוויון לנשים, מאבק למען השפה והתרבות הערבית ועוד.³⁵

עיון ביעדים ובמטרות מעיד כי הרשימה המשותפת השיגה את יעדיה המידיים: רוב הציבור הערבי הצביע בעבורה ושיעור ההצבעה בקרב ציבור זה עלה מ-56.5% בבחירות לכנסת ה-19 ל-66% בבחירות לכנסת ה-20.³⁶ עלייה זו בשיעור ההצבעה נחשבת להישג משמעותי בעיקר לנוכח שיעורי ההצבעה הנמוכים בקרב הציבור הערבי בארבע מערכות הבחירות הקודמות: 62% בשנת 2003, 56.3% בשנת 2006, 53.4% בשנת 2009 ו-56.5% בשנת 2013.³⁷

נדון כעת במטרות שציינה הרשימה במצעה. חלק מהמטרות פנימיות וחלקן חיצוניות; הפנימיות קשורות באוכלוסייה הערבית ובמעמדה בישראל וכן ביחסיה עם האוכלוסייה היהודית ועם רשויות המדינה. לעומת זאת, המטרות החיצוניות קשורות בהתייחסות הרשימה לסוגיה הפלסטינית ולשלום בעולם. אפשר למדוד הצלחה של רשימה על פי מידת הגשמתן של מטרותיה לאורך זמן, ולפיכך בתוך חודשיים עדיין לא ניתן להסיק מסקנות על האפקטיביות של כינון הרשימה המשותפת.

ברור שהרשימה המשותפת תיתקל במכשולים ובדילמות שיעמידו בפניה אתגרים ואף יאיימו על המשך דרכה כמסגרת פוליטית של כמה מפלגות. לפני כינונה היו אי-הסכמות בין מרכיביה, ועצם התמודדותה בבחירות מוכיח כי היא הצליחה להתגבר עליהן. כותבים אחדים כבר שפטו את הרשימה באמרם כי אינה מאוחדת בעמדותיה, שהרי התגלעו חילוקי דעות בין מרכיביה שנפתרו תמיד ברגע האחרון לפני פיצול הרשימה.³⁸ אחרים חרצו לשבט את גורלה של הרשימה כרשימה משותפת שאינה מצליחה לעמוד בציפיות של הציבור הערבי בישראל. היו שהדגישו את שיתוק הרשימה בעובדה שדחתה את הזמנתה של הליגה הערבית למפגש עם חברי הליגה.³⁹ היו

* עבד אלוהאב חבאיב הוא דוקטורנט בבית הספר להיסטוריה, אוניברסיטת תל-אביב.

³⁴ עאיד כיאל, "חמלת אל-משטר אראדת שעב: הל חקקת אהדאפהא?", אתר panet, 2 באפריל 2015:

<http://www.panet.co.il/article/976969>

³⁵ ראו מצע הרשימה המשותפת: <http://hadash.org.il>

³⁶ טלי חרותי-סובר, "הישג עצום, אכזבה גדולה", הארץ: זה מרקר, 21 במרץ 2015,

<http://www.themarker.com/news/1.2594765>

³⁷ אריק רוזניצקי, הערבים אזרחי ישראל בפתח המאה העשרים ואחת (תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2014), עמ' 27.

³⁸ עפרה אידלמן, "הרשימה הערבית החדשה: משותפת, לא מאוחדת", הארץ, 30 בינואר 2015,

<http://www.haaretz.co.il/news/elections/thestaff/premium-1.2552644>

³⁹ מרדכי קידר, "כך הפכה הרשימה המשותפת לרשימה המשותקת", 29 באפריל 2015, <http://mida.org.il>

שהתייחסו בביטול להישגה של הרשימה המשותפת בבחירות בשל אי-יכולתה להשפיע על הנעשה בכנסת ובממשלה; לדידם הצלחת הרשימה המשותפת היא הישג לפוליטיקה הישראלית ותו לא.⁴⁰

לדעתי יש לבחון את הרשימה המשותפת במבט מעמיק יותר, שכן יש המעניקים לממשלה חדשה מאה ימי חסד. לסייעת אופוזיציה, שהיא גם נציגת מיעוט במדינה, אני מציע להעניק חודשים של חסד. עד היום הצליחו חברי הרשימה להלך בין הטיפות ולהימנע מליפול למלכודות שתפצלנה אותה. בה בעת אינני מקל ראש ביחס לרשימה זו. אם יתמקדו חבריה בבעיות הדחופות של הציבור הערבי – בייחוד הריסת בתים, יישובים לא-מוכרים ואלומות – הם יזכו לגיבוי ולאמון מצד הציבור הערבי.

חברי הרשימה כבר החלו לפעול באמצעות תעמולה ומחאה נגד הריסת בתים בסקטור הערבי. חלק מהם השתתפו בהפגנות ובעצרות הזדהות, ביקרו באוהלי מחאה, וראש הרשימה עו"ד איימן עודה אף השתתף בצעדה מיישובי הנגב הלא-מוכרים לירושלים. בעיניי השתתפות זו היא פעולה במישור התגובה ולא במישור היוזמה. חברי הכנסת החדשים, בעיקר חברי חד"ש, ידועים בפעילותם הפילנטרופית במסגרת עמותות ואגודות בתחומים שונים. על כן אני מצפה שהניסיון שהצטבר אצלם בתחום זה יניב פירות בפעילותם בפרט ובפעילותם של חברי הרשימה המשותפת בכלל. ככל שירבו חברי הרשימה לנקוט מהלכים יזומים הנוגעים לבעיות החברה הערבית, הם יזכו באהדת הציבור שהם מייצגים. עם זאת, באהדה לבדה אין די לחולל שינויים בחברה הערבית; יש לפתח דפוסי פעולה חדשים כדי לרתום את הציבור הערבי לפעילות למען הקהילה. אחד הדפוסים שבעיניי יכול לתרום לחיזוקה של אחיזת הרשימה בציבור הערבי הוא שילוב מפלגות ותנועות פרלמנטריות וחוץ-פרלמנטריות, פוליטיות וחברתיות בדיונים וביישום ההחלטות המתקבלות. כוונתי לפעילות אקטיביסטית מוחשית שתבוא לידי ביטוי בשטח.

הצלחת הרשימה המשותפת תימדד ביכולתה להוביל את הציבור הערבי במרחבים הנוגעים להם ולא דווקא בכנסת. אם ירכזו חברי הרשימה את מאמציהם ויתמקדו בסוגיות האזרחיות, החברתיות והלאומיות של הציבור הערבי בלא להפחית ממורכבותן של סוגיות אלה, הם יסללו את הדרך לפתרון. המכנה המשותף בין המפלגות המרכיבות את הרשימה בסוגיות אלה הוא אשר יקל עליהן לשתף פעולה ולהרחיק את האיום של פיצולה. איום זה עשוי להתחזק אם יעדיפו חבריה לעסוק בבעיות החברה הערבית במישור האידאולוגי. אם תתחזק האידאולוגיה, תסתגר כל מפלגה ברעיונותיה, הסתגרות העלולה לפצל את הרשימה המשותפת. עם זאת, פיצול הרשימה לשתי סיעות אינו בבחינת אסון פוליטי בהכרח לנציגי הציבור הערבי אם יימשך שיתוף הפעולה ביניהן בסוגיות החשובות לציבור הערבי. ייתכן אפילו כי מוטב שהרשימה תתפצל לשתיים ולא תוסיף להתקיים כרשימה אחת שבה חילוקי דעות וניגוח בלתי פוסקים. היה אפשר לקבל בהערכה הכרזה של חברי הרשימה לפני הבחירות, שהאיחוד הוא איחוד טקטי למען צליחת אחוז החסימה.

לסיכום, ברור כי על חברי הרשימה המשותפת לשכוח את השמחה על הניצחון ההיסטורי ואת האכזבה מהמפה הפוליטית החדשה ולהפשיל שרוולים לפעילות למען הציבור. עליהם להחליט אם הקימו את הרשימה כטקטיקה כדי לעבור את אחוז החסימה או כאסטרטגיה למען ציבור הבוחרים. אם פניהם לאסטרטגיה, עליהם לעסוק בסוגיות הנוגעות לכלל הציבור הערבי ולפתח דפוסי פעולה חדשים ביחסיהם עם קהל בוחריהם, דפוסים של יוזמה והובלה ולא של תגובה והיגררות, דפוסים שיכילו את כל הגורמים בחברה הערבית בישראל.

⁴⁰ אברהמים אבו ג'אבר, "הבחירות – חשבונאות!", אתר panet, 9 באפריל 2015: <http://www.panet.co.il/article/982474>

שלומי דסקל * / מנהיג בעל חזון? אימן עודה והזירה הפוליטית הערבית בישראל

חזון איחוד כל המפלגות הערביות והתמודדותה של רשימה ערבית אחת בבחירות לכנסת אינו רעיון חדש בפוליטיקה הישראלית; זה שנים מדברים בישראל – מי בתקווה ומי בחשש – על הצטרפות כל הכוחות הפוליטיים הערביים למפלגה שתגרוף קולות רבים ותגיע לייצוג המשתווה לשיעורם של האזרחים הערבים באוכלוסיית ישראל (כ-20%) או לפחות למספר ח"כים שייצג את שיעור הבוחרים הערבים (כ-15%). אמנם מדי פעם בפעם ידעה המערכת התחברויות בין מפלגות ערביות דוגמת החיבור בין חד"ש לבל"ד ובין רע"ם ומד"ע בבחירות לכנסת ה-14 (1996), בין חד"ש לתע"ל בבחירות לכנסת ה-16 (2003) ובין רע"ם לתע"ל בבחירות לכנסת ה-17 (2009), ברם ברוב המקרים היו אלה התחברויות לצורך השעה שלרוב לא שרדו ולא הגשימו את חזון מפלגת העל. בכל פעם כשעלתה הקריאה לחבר בין כל הגופים הפוליטיים בחברה הערבית, הייתה התשובה המקובלת כי הפערים בהשקפות ובאידאולוגיות בין המפלגות מונעים את החיבור, שכן לא ניתן להשכיח בכפיפה אחת קומוניסטים, לאומיים-ערבים ואסלאמיסטים רק בשל היותם ערבים. לקראת הבחירות לכנסת ה-19 שוב עלתה הדרשה ביתר עוז לאיחוד בין המפלגות; הפעם הובילו אותה כלי התקשורת בשפה הערבית, ובלטו בהם תחנת הרדיו האזורית רדיו א-שמש והעיתון פל אל-ערב. טענתם הייתה כי הם מייצגים הלך רוח בחברה הערבית התובע איחוד בין המפלגות וגישה על הפערים האידאולוגיים למען בניית תכנית פעולה פוליטית בעבור המיעוט הערבי בישראל. בעשותה זאת ניסתה התקשורת למלא את הריק בחברה הערבית, הנובע בין היתר מפיצולים פוליטיים ומהיעדר הנהגה בעלת חזון ומעוף. אף על פי כן, גם ניסיון זה כשל.⁴¹

לקראת הבחירות לכנסת ה-20 נעשה ניסיון רציני יותר להקים רשימת-על. הפעם התגייסה למשימה קבוצת אנשי רוח, מעצבי דעת קהל ערבים ודמויות מרכזיות מהמגזר השלישי, קבוצה ששמה "ועדת ההסכמה". כידוע, ועדה זו הצליחה במשימתה והרשימה החדשה אף זכתה להישג מרשים בהפכה לסיעה השלישית בגודלה בכנסת. גם ברמה האישית נרשם הישג לרשימה המשותפת: במהלך מערכת הבחירות בלטה דמותו של ראש הרשימה, אימן עודה, בהשוואה לדמויות האחרות בזירה הפוליטית הישראלית. האיש, שהיה אלמוני עד כה עבור רוב הציבור היהודי בישראל, הוכתר במהרה להפתעת הבחירות והוגדר כחידוש מרען בנוף הפוליטי ואף "היחיד בעל חזון".⁴²

אימן עודה איננו דמות חדשה בזירה הפוליטית הערבית בישראל. עוד בהיותו נער החל לפעול בשורות חד"ש ובשנת 2006 נבחר לתפקיד מזכ"ל המפלגה. בכובעו זה הוא מזוהה כאחד מנושאי הדגל המובהקים של שני נושאים: מאבק הכפרים הבדואים הלא-מוכרים בדרום הארץ וההתנגדות לכפיית השירות הלאומי על האזרחים הערבים (עודה עמד בראש תת-הוועדה למאבק בשירות הלאומי המסונפת לוועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל). לכאורה מתקבל הרושם כי תחום הפעילות של עודה מתרכז בפעילות פוליטית מתריסה כלפי המדינה, אך טועים המצמצמים את משנתו הפוליטית לתחום זה; הוא אינו איש "חברה שכנגד" (counter society), אינו בדרך ואף לא לאומן ערבי. עיון בפרסומיו ובהתבטאויותיו לאורך השנים מעלה כי שני תחומי פעילות נוספים יקרים ללבו: האחד הוא חיזוקה של מפלגת חד"ש, המוגדרת ערבית-יהודית; התחום השני, הנובע במידה רבה מהראשון, הוא סלילת דרכי גישה ושיח אל חברת הרוב היהודי בישראל.

אחד הפרסומים החשובים של עודה הוא המסה "איגרת לנוער", שבה הוא סוקר את ההיסטוריה הפוליטית של המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) ושל גלגולה המאוחר יותר, חד"ש. עיתוי פרסומו של המסמך חשוב לא פחות מתוכנו: האיגרת פורסמה בשנת 2001, זמן קצר לאחר אירועי אוקטובר 2000 ובמהלך האינתיפאדה השנייה. באותה תקופה המסרים שבהם דגלה חד"ש (שותפות יהודית-ערבית במדינת ישראל, ניצול כלי מאבק דמוקרטיים למען רעיונות פוליטיים ומאבק לא-אליים להקמת מדינה פלסטינית לצדה של ישראל) נדמו לאות מתה ולרעיונות שאבד עליהם כלח. עם זאת, דווקא באותם הימים בחר עודה לפרסם את המסמך שהציע תשתית

* שלומי דסקל עוסק בחקר תקשורת ומדיה בחברה הערבית בישראל. מחקרו על רדיו א-שמש עומד לצאת לאור בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

⁴¹ שלומי דסקל, "האיחוד הלאומי", *העין השביעית*, 26.1.2013 <http://www.the7eye.org.il/36380>

⁴² ראו למשל: רועי צייקי ארד, "הרומן שלי עם אימן עודה", *הארץ*, 13 במרץ 2015.

רעיונית לעיצוב זהות לאומית פלסטינית בתוך מדינת ישראל וכחלק ממנה, בלא לוותר על העקרונות הפוליטיים והלאומיים של הציבור הערבי בישראל.⁴³

קו רעיוני זה הנחה אותו לאורך השנים גם ביחסו לוועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל, קו שהוביל אותו לפעמים לעימותים עם מייצגי העמדה השוללת את השתלבותו של הציבור הערבי במדינה. שיח' ראא'ד צלאח, מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית ומנושאי הדגל של שלילת תהליכי הישראליזציה, האשים את עודה בנקיטת קו אסטרטגי שתכליתו למנוע את כינון ועדת המעקב כגוף-על בעבור החברה הערבית בישראל. בניגוד אליו, השיח' ראא'ד מנסה לבנות מסלול "עוקף כנסת" ולהפוך את ועדת המעקב למוסד הפוליטי הבכיר ביותר של החברה הערבית, העומד מעל למפלגות הפוליטיות.⁴⁴ עודה מצדיק את עמדתו בטענה כי בהתמקדות בוועדת המעקב הציבור הערבי מדבר אל עצמו ולא אל חברת הרוב היהודית, ואילו בפנייה לכנסת נציגי הציבור הערבי מדברים בשם עמם אל כלל החברה הישראלית. הדברים באו לידי ביטוי בנאומו בטקס ההכרזה הרשמי על הקמת הרשימה החדשה. באותו אירוע הוא ציין שתי נקודות: האחת היא כי התגבשות הרשימה החדשה היא היענות לקריאת העם (הססמה "רצון עם" הייתה המוטו של הרשימה במהלך מערכת הבחירות), קרי: הלגיטימציה להקמת הרשימה המשותפת ובעקיפין גם להשתתפות במערכת הפוליטית בישראל נשאת מהציבור הערבי בישראל. הנקודה השנייה שציין היא שההשתתפות במערכת הישראלית אין פירושה ויתור על הזהות הפלסטינית. במילים אחרות, עודה מציג ישות ערבית בעלת זהות כפולה: זהות אזרחית ישראלית וזהות לאומית פלסטינית. אין הוא מתנצל על אחת מהשתיים; יתר על כן, מבחינתו זהויות אלה אינן מתחרות זו בזו אלא משלימות זו את זו.⁴⁵

בנוסף, עודה מציע לחברה הערבית בישראל לאמץ שיח חדש במגעיו עם החברה היהודית. הדבר בא לידי ביטוי בעקבות העימות שנערך זמן קצר לפני יום הבחירות בערוץ 2, שבמהלכו נדרש עודה להתמודד עם מנהיג מפלגת ישראל ביתנו, אביגדור ליברמן, שהטיח בו כי הוא "בוגד וגיס חמישי". תגובתו המאופקת והמחושבת של עודה הקנתה לו נקודות זכות בציבור היהודי, אך לאחר מכן נמתחה עליו ביקורת מבית על שנמנע מלצאת בהתקפה בוטה וחריפה על ליברמן. בתשובה הסביר עודה כי ברגעים מעין אלה יש לשנות את אופן החשיבה ולנהוג בחכמה ובתחכום ולא ברגשנות, שכן לדבריו השיח העילג והאלים לא הניב עד כה תוצאות חיוביות לחברה הערבית.⁴⁶

בימים אלה עולה השאלה המסקרנת: האם תחזיק הרשימה המשותפת מעמד ותוסיף לפעול בכנסת כסיעה אחת? איש הרוח מחמד עלי טהא, אחד מחברי "ועדת ההסכמה", טען כי ההתאגדות הזאת איננה רשימה עונתית אלא מהלך אסטרטגי למען החברה הערבית וכי "גורלה של מפלגה שתפרוש מהאיחוד יהיה כגורל הדג מחוץ למים". הוועדה עצמה אינה מתכוונת להתפרק, לדבריו, והיא תלווה את האיחוד הפוליטי ותשמש כסמכות הכרעה בשעות ויכוח ואי-הסכמה.⁴⁷ עם זאת, חריקות ראשונות כבר נשמעו מיד לאחר הבחירות, כשרוב מוחלט של חברי הכנסת מהסיעה החדשה לא הצטרפו לצעדה שארגן אימן עודה מהכפרים הבדואים הלא-מוכרים לירושלים ערב השבעת הכנסת ה-20. הגיב על כך באסל עיטאס, ממנהיגי בל"ד, שקבע בריאיון לרדיו א-שמס ביום פתיחת הצעדה כי הרשימה המשותפת אינה יוזמה פרטית של אימן עודה וכי "חברי הרשימה רשאים לנקוט צעדים עצמאיים כל עוד אין בהם פגיעה במטרת העל".⁴⁸

יכולתה של הרשימה המשותפת להמשיך ולהתקיים בהנהגתו של עודה, כמו גם יכולתו של האחרון ליישם את רעיונותיו, תלויות בכמה גורמים, ובכללם נכונות חברי המפלגות המרכיבות

⁴³ אימן עודה, **אגרת לנוער** (חיפה: החזית הדמוקרטית לשלום ושוויון, 2001).

⁴⁴ טה מחמד, "השיח' ראא'ד צלאח בריאיון מקיף: חד"ש פועלת להכשיל את ועדת המעקב ורוצה בה כוועדה ליתאום הפעולות", **pls48**, 20.12.14, <http://pls48.net/?mod=articles&ID=1191652>

⁴⁵ על זהויות לאומיות שונות המשלימות זו את זו ראו למשל חיליל רינאווי, **החברה הערבית בישראל: סדר יום אמביוולנטי** (המסלול האקדמי של המכללה למנהל, 2003).

⁴⁶ על הביקורת ועל תגובת עודה ראו בסרטון הבחירות של הרשימה המשותפת <https://www.youtube.com/watch?v=nagvb2sDat0>. דברים דומים אמר בעבר שדרן הרדיו ג'לאל איוב, בן דודו של אימן עודה. בעניין זה ראו שלומי דסקל, "דע מה שתשיב", **העין השביעית**, 30 בדצמבר 2013, <http://www.the7eye.org.il/91106>

⁴⁷ ריאיון עם מחמד עלי טהא, "יום ג'דיד", **רדיו א-שמס**, 19 במרץ 2015.

⁴⁸ בנוסף, במאמר באתר הבית של בל"ד הציג עיטאס את מעגלי הפעולה של המפלגה ואת מרחב התמרון של חבריה. באסל עיטאס, "הרשימה המשותפת: בין המקווה לאפשרי", **arabs48**, 27.3.2015, <http://www.arab48.com/?mod=articles&ID=1154849>

את הרשימה לוותר על האגו האישי והמפלגתי; יכולתו של אימן עודה להסכין עם השוני בין המפלגות המרכיבות את הסיעה ועם ההבדלים הפוליטיים ביניהן; תמיכת חדי"ש, מפלגת האם של עודה, בו ובחזונו; תמיכתם של ארגוני החברה האזרחית בסיעה ובצעדיה, וכמובן נכונות חברת הרוב היהודית להתמודד עם אתגר הזהות הכפולה שמציע עודה, בלא לסווגו לאלתר כלאומן ערבי-פלסטיני.